

УДК 821.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.1.12>

О. П. САВЕНКО

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна

Електронна пошта: bpv1953@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-0117-0103>

**АНАЛОГІЯ ЯК ПРИЙОМ ТА ПРИНЦИП МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ
У «СКАЗАННІ І СТРАСТІ, І ПОХВАЛІ СВЯТИМ МУЧЕНИКАМ БОРИСУ ТА ГЛІБУ»**

У статті розглядається аналогія як прийом та принцип моделювання художнього світу у відомому творі доби українського Середньовіччя – «Сказанні і страсті, і похвалі святим мученикам Борису та Глібу». Актуальність дослідження полягає в тому, що досі у вітчизняній медієвістиці приділялося мало уваги особливостям моделювання художнього світу у середньовічних літературних пам'ятках, тому метою статті є аналіз одного із поширених засобів такого моделювання – аналогії (на прикладі «Сказання»). Невідомий автор «Сказання», розповідаючи про муки і смерть блаженних, перших руських святих Бориса та Гліба, вдається до художнього прийому аналогії, основним принципом якого є зіставлення за подібністю чи асоціацією предметів, понять, явищ. Вони зіставляються за значенням, призначенням, формальними ознаками, функцією і метою художнього вираження. Мотив братовбивства розкривається на основі двох різновидів аналогії, які розрізняються відповідно до джерел походження, а саме історичної (літописної) аналогії та біблійної аналогії. Історична аналогія формується середньовічним автором на основі синтезу художніх засобів порівняння та алегоричних образів, які за своєю суттю є алюзійними. Окреслено у тексті «Сказання» і біблійну образну аналогію, яка простежується на зіставленні образу Святополка з біблійним образом Каїна. Тип аналогічного мислення середньовічного автора кардинально змінюється у моделюванні художнього образу блаженного князя Гліба. Така аналогія формується на основі символізації дійсності. У «Сказанні» середньовічний автор моделює художній текст і образну систему на основі художнього прийому аналогії. Використаний прийом має у тексті різну генезу: історичну (літописну), біблійну, міфологічну. Простежуються також засоби моделювання аналогії, серед яких виділяються порівняння, метафора, алюзія, алегорія. Метафоричність мови досліджуваної пам'ятки породжує у тексті XII ст. такі види персоніфікації, як фітоморфізми та зооморфізми. У «Сказанні» в цілому переважає образна аналогія, що увиразнює оповідь та надає нових семантичних відтінків художньому універсуму літературного твору.

Ключові слова: аналогія, моделювання, порівняння, метафора, алюзія, алегорія, «Сказання», Борис і Гліб.

Постановка проблеми. В українській медієвістиці художній світ давніх літературних пам'яток вивчено недостатньо, на відміну від московських та петербурзьких науковців, тому актуальне завдання нині надолужувати втрачене і не зроблене. Якщо тематика, проблематика, історична основа, мова давніх творів більш-менш досліджувалася, то художності українського Середньовіччя приділено мало уваги. Пильної уваги заслуговують ті твори, які відіграли у давньоукраїнській літературі промітну роль – літописи, житія, повчання, хоження та ін.

Аналіз попередніх досліджень. «Сказання і страсть, і похвала святим мученикам Борису та Глібу» вивчилося такими вітчизняними медієвістами, як М. Возняк, Д. Чижевський, О. Александров, П. Білоус, О. Сліпушко та ін. Науковці зосереджували свій дослідницький інтерес зде-

більшого на питаннях авторства твору, на історичних причинах та обставинах виникнення твору, на його численних редакціях. Лише останнім часом звернуто увагу на його композицію, символіку, жанр та стиль. Але поза увагою дослідників залишалася проблема художніх прийомів зображення у «Сказанні». На основі аналізу образної структури твору було виявлено, що художній світ літературного тексту вибудовується переважно завдяки аналогії.

Виклад основного матеріалу. Аналогія як прийом та принцип у літературному тексті виділяв Н. Фрай: «Певні форми аналогії були необхідними, бо інакше не існувала б дійсність, «замість» якої виникає людська мова, і нікому було б наполягати, що людська мова є повністю відповідною, щоб ту дійсність передавати» [Фрай:41]. Та все-таки концепція реалізація

цього прийому у літературознавстві досі залишається не розробленою.

Невідомий автор «Сказання», розповідаючи про муки і смерть блаженних, перших руських святих Бориса та Гліба, вдається до художнього прийому аналогії, основним принципом якого є зіставлення за подібністю чи асоціацією предметів, понять, явищ. Вони зіставляються за значенням, призначенням, формальними ознаками, функцією і метою художнього вираження.

Мотив братовбивства розкривається на основі двох різновидів аналогії, які розрізняються відповідно до джерел походження, а саме історичної (літописної) аналогії та біблійної аналогії.

Історична аналогія формується середньовічним автором на основі синтезу художніх засобів порівняння та алегоричних образів, які за своєю суттю є алюзійними. Так, у тексті відзначено, що історичною аналогією сюжету про вбивство за намовою Святополка його братів князів Бориса і Гліба у змаганнях за київський престол є літописне сказання з «Повісті минулих літ» про вбивство князя Олега його братом Ярополком у боротьбі за владу: «Помышляше же въ умѣ своемъ: «Аще пойду въ домъ отца своего, то языци мнози егда превратятъ сердце мое, яко прогнати ми брата моего, яко же и отецъ мой прежде святого крещенія, славы ради и княженія мира сего, иже все мимоходить и хуже паучины, – то камо имамъ прийти по отшъствию моемъ отсюду?» [Повість: 7]. Образ Ярополка уподібнюється до образу Святополка на основі ознаки їх родинних зв'язків (батько й син), що у вступній частині «Сказання» відзначено: «Володимерь же погань еше убивъ Яропѣлка, и поятъ жену его непраздну суццю; отъ нея же родися сии оканьный Святопѣлкѣ. И бысть отъ дѣвою отцю и брату суццю; тѣмъ же и не любляше его Володимерь, акы не отъ себе ему суццю» [Сказання: 6].

Окреслено у тексті «Сказання» і біблійну образну аналогію, яка простежується на зіставленні образу Святополка з біблійним образом Каїна: «Видѣвъ же дияволъ и искони ненавижда дѣбра человѣка, яко всю надежу свою на господа положиць есть святыи Борисъ, начать подвижнѣи бывати, и обрѣтъ, яко же прежде Каина на братоубийство горяща, тако же и Святопѣлка, по истинѣ въторааго Каина, улови мыслью: яко да избиеть вся наследники отца

своего, а самъ прииметь всю власть единый» [Сказання: 5]. Літературний образ Святополка моделюється завдяки художньому засобу порівняння, а саме «зіставлення двох чи більше явищ, предметів та понять за їхньою спільною ознакою з наголосом на провідній прикметі, притаманній порівнювальним об'єктам» [Словник: 136]. Стосовно провідної прикмети цих двох образів, на основі яких вибудовується аналогічний тип мислення середньовічного автора, є братовбивство, гріховність. Ця риса у «Сказанні» є домінуючим, магістральним мотивом, який сприяє витворенню ефекту психологізації та драматизації оповіді. У творі Святополк – це особистість «въторааго Каина», тобто фраза формується за аналогією до виразу «Київ – другий Єрусалим, Дніпро – другий Йордан». Такий погляд стає досить розповсюдженим у добу середньовіччя [Шумило: 8]. Власне вказана аналогія відтворюється за певним типом, який подається у синтезі художніх засобів порівняння та алегоричного образу Каїна і в результаті відображає алюзію на старозавітну легенду про вбивство Каїном Авеля, що була відомою і зрозумілою людям середньовіччя: «І сталося, як були вони в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, – вбив його» (Буття 4:8). Цей тип аналогії не тільки унаочнював, пояснював сутність описаного і зображеного у тексті, а й утверджував приналежність українського православ'я, яке тільки поставало на теренах Русі, до європейського релігійного руху. Ім'я Каїна під впливом Біблії стало називним для злої людини, яка здатна на підлість і навіть убивство рідних по крові людей. Автор однозначно потрактує образ Святополка через призму розуміння біблійного образу Каїна, підступного, підлого вбивцю своїх братів.

Невідомий автор вводить у текст образну аналогію для пояснення та увиразнення художнього образу блаженного Бориса: «Помышляшетъ же мучение и страсть святаго Никиты и святаго Вячеслава, подобно же сему убиену бывъшю, и како святѣи Варварѣ отъць свои убиенца бысть» [Сказаніє: 25]. Завдяки поетичному засобу порівняння встановлюється подібність між руським князем та християнськими святими як чоловічої, так і жіночої статі: Вацлавом, Варварою Іліпольською та Микитою Бесогоном, котрі загинули від рук своїх родичів. Аналогічне мислення середньовічного автора є частковим, воно лише

відтворює та репрезентує фрагментну схожість, подібність життєвих фактів. Князь Борис уподібнюється до Вацлава (мається на увазі Вацлав Богемський, князя Богемії в 921—935 роках) за такими ознаками, як соціальний стан, що виражається у категорії князь; способом вбивства від рук свого брата (у 935 році група шляхтичів на чолі з його молодшим братом Болеславом вчинили проти Вацлава змову і у місті Брандіс-над-Лабем: на нього напали три шляхтичі і після того, як він впав від ударів кинджалами, Болеслав заколов Вацлава списом. А князя Бориса закололи списом «Путьша, Тальць, Єловичь, Ляшько» за намовою його брата Святослава). Князь Борис уподібнюється до образу Варвари Іліопольської (римська свята) за такими ознаками, як ревно прихильність до християнства, загибель від рук близьких родичів (Варвара була страчена власним батьком, який відтяв її голову мечем: «Діоскор же твердосердий, святої Варвари батько, не лише не болів серцем, бачачи великі муки доньки своєї, – таким зробив його жорстоким біс, – але й сам бути її спекулятором не посоромився, бо одною рукою взяв доньку, а другою оголений меч і вів її на місце усікновення, воно ж було призначене на одній горі за межами міста» [Повість: 42]. А Борис був убитий за наказом брата Святополка). Князь Борис уподібнюється до образу Микити Бесогона (ранньохристиянський святий, ймовірний син імператора Максиміліана) за тим, щоб був ревним християнином і загинув від рук родичів (цар Максиміліан намагається вбити свого сина, але це йому не вдається; убивство князя Бориса задумав його брат і зреалізував злодіяння).

Тип аналогічного мислення середньовічного автора кардинально змінюється у моделюванні художнього образу блаженного князя Гліба. Така аналогія формується на основі символізації дійсності. У текст «Сказання» вводяться латентні порівняння з фітоморфізмами та зооморфізмами. Сутність цього засобу формується на основі персоніфікації, підвиду метафори, для якого характерне перенесення рис з одного об'єкта та інший, і навпаки. У творі автор вдається до такого виду аналогії, який може мати подвійну генезу – як міфологічну, так і біблійну: «Не пожнете мене, отъ жития не съзрѣла! Не пожнѣте **класа**, не уже съзрѣвъша, нѣ **млеко** безълобиа носяща! Не порѣжете **лозы**, не до

коньца, въздрастьша, а плодъ имуща! Молю вы ся и миль вы ся дѣю. Убоитеся рекъшааго усты апостольскы: «не дѣти бывайте умы, зълубиємъ же младеньствуите, а умы съвършени бывайте» [Сказання: 15]. У цьому уривку виокремлюються символи, які безпосередньо асоціюються з образом князя: колос, молоко, лоза. Колос і лоза є фітоморфізмами, що увиразнюють завдяки порівнянню прикметну споріднену рису символу рослинного світу та зображуваного образу. Колос – символ, ймовірно, має біблійну генезу новозавітного канону: «Бо родить земля сама з себе: перше вруна, потім колос, а тоді повне збіжжя на колосі» (Мк. 4:28). Цитування теж носить символічний смисл, що потрактовується як етапи життя людини: дитинство, юність, зрілість. Колос – це етап юності, а зрілість, за біблійними уявленнями, настає у 30 років, коли людина може і має право навчати інших. Так, у Новому Заповіті відзначено, що «Сам Ісус, розпочинаючи, мав років із тридцять...» (Лк. 3:23). Колос як образна аналогія Гліба увиразнює така риса, як молодість, тобто йдеться по людину, яка не досягнула зрілості, тобто 30 років. Це підтверджується і літописними фактами про князя, що був убитий у віці 25 років (990 – 1015). Фітоморфізм «лоза» у «Сказанні» також має новозавітне, символічне тлумачення. В останній бесіді з учнями Ісус Христос сказав: «Я виноградина правдива, а Отець Мій – виноградар. Я виноградина, ви гілки. Хто перебуває в Мені, і Я в ньому, той приносить багато плоду» (Ін. 15: 5). Лоза – це гілка, а учні Ісуса – гілки, відтак образ князя Гліба є образом учня й послідовника вчення Ісуса Христа.

При описі та характеристиці князя Гліба середньовічний автор уводить у текст зооморфізм: «Поваръ же Глѣбовъ, именьмъ Търчинъ, изъмъ ножъ и имъ блаженааго и закла, яко агня безлобливо, мѣсяца сентября въ 5 днь, въ понедѣльникъ» [Сказання: 17]. Порівняння з ягням одного з центральних образів відповідає принципам аналогічного мислення, що за своєю генезою є біблійною. Семантичне значення символу «ягня» уособлює ідею жертви для Бога в ім'я відпущення гріхів. У Біблії жертва персоніфікує Ісуса Христа: «Наступного дня Іван бачить Ісуса, що до нього йде, та й каже: Оце Агнець Божий, що на Себе гріх світу бере!» (Ін. 1: 29). Отже, автор «Ска-

зання» зіставляє образ Ісуса Христа з образом руського князя Гліба, яких об'єднує спільна та домінуюча прикмета – жертвність. Але у творі вживається слово «ягня», тобто молода вівця. Знову підкреслює автор та натякає таким чином на молодість Гліба, його недосвідченість та безгрішність. У Біблії ж писано: «І принесе він Господеві жертву свою, одне безвадне однорічне ягня на цілопалення, і одну безвадну однорічну вівцю на жертву за гріх, і одного безвадного барана на жертву мирну» (Чис. 6: 14).

Висновки. У «Сказанні» середньовічний автор моделює художній текст і образну сис-

тему на основі художнього прийому аналогії. Використаний прийом має у тексті різну генезу: історичну (літописну), біблійну, міфологічну. Простежуються також засоби моделювання аналогії, серед яких виділяються порівняння, метафора, алюзія, алегорія. Метафоричність мови досліджуваної пам'ятки породжує у тексті XII ст. такі види персоніфікації, як фітоморфізми та зооморфізми. У «Сказанні» в цілому переважає образна аналогія, що увиразнює оповідь та надає нових семантичних відтінків художньому універсуму літературному твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакаєва М. Персоніфікація як підвид метафори: історико-таксономічний підхід. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/10700/1/202008.pdf>.
2. Біблія, або Книга Святого Письма Старого й Нового Завіту / пер. Івана Огієнка. Київ : Українське біблійне товариство, 2005.
3. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В. Ф. Святовець. Київ : Академія, 2011.
4. Повесть временних літ. URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>
5. Сказаніє і страсть, і похвала святым мученикам Борису та Глібу. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr/borhlib.htm>
6. Туптало Д. Життя Святих (Четї Мінеї). Том. IV / з давньоукр. перекл. Д. Сироїд. Львів : Свічадо, 2007.
7. Фрай Н. Великий код: Біблія і література / з англ. перекл. Ірина Старовойт. Львів : Літопис, 2010.
8. Шумило С. В. Уявлення про Київ як «другий Єрусалим» в церковно-суспільній думці Русі-України : зб. матеріалів всеукраїнської наукової конференції. Київ, 2013. С. 196–227.

REFERENCES

1. Bakaieva M. (2008) Personifikatsiia yak pidvyd metafory: istoryko-taksonomichniy pidkhid [Personification as a subspecies of metaphor: a historical-taxonomic approach]. Retrieved from: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/10700/1/202008.pdf> (accessed 10 January 2022).
2. Ohiienko I/(tr.) (2005) Bibliia, abo Knyha Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zavitu [The Bible, or the Book of Scripture of the Old and New Testaments]. Kyiv : Ukrainske bibliine tovarystvo.(in Ukrainian)
3. Sviatovets V. F. (2011) Slovnyk tropiv i stylistychnykh fihur [Dictionary of trails and stylistic figures]. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Izbornik (2001) Povist vremennykh lit [Tale of Bygone Years]. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm> (accessed 10 January 2022).
5. Izbornik (2001) Skazaniie i strast, i pokhvata sviatym muchenykam Borysu ta Hlibu. [Passion and praise to the holy martyrs Boris and Gleb]. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/oldukr/borhlib.htm>(accessed 10 January 2022).
6. Tuptalo D. (2007) Zhyttaa Sviatykh (Cheti Minei) [Lives of the Saints (Four Minas)]. Lviv : Svichado. (in Ukrainian)
7. Frai N. (2010) Velykyi kod: Bibliia i literatura [Big code: Bible and literature]. Lviv : Litopys. (in Ukrainian)
8. Shumylo S. V. (2013) Uiavlennia pro Kyiv yak «druhyi Yerusalym» v tserkovno-susplnii dumtsi Rusi-Ukrainy [The idea of Kyiv as the "second Jerusalem" in the church and public opinion of Russia-Ukraine]. Zb. materialiv vseukrainskoi naukovoii konferentsii. Kyiv. pp.196–27.

O. P. SAVENKO

Candidate of Philological Sciences,

*Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Methods of their Training,
Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr, Ukraine*

E-mail: bpv1953@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-0117-0103>

**ANALOGY AS A RECEPTION AND PRINCIPLE OF MODELING
THE ART WORLD IN "STORIES AND PASSION, AND PRAISE TO THE HOLY
MARTYRS OF BORIS AND DEEP"**

The article considers the analogy as a technique and principle of modeling the art world in the famous works of the Ukrainian Middle Ages – "Tales and passions, and praise to the holy martyrs Boris and Gleb." The relevance of the study is that so far in domestic medieval studies little attention has been paid to the peculiarities of modeling the art world in medieval literary monuments, so the aim of the article is to analyze one of the common means of such modeling – analogy (for example, "Legends"). The unknown author of "Legends", talking about the suffering and death of the Blessed, the first Russian saints Boris and Gleb, resorted to the artistic technique of analogy, the main principle of which is the comparison by similarity or association of objects, concepts, phenomena. They are compared by meaning, purpose, formal features, function and purpose of artistic expression. The motive for fratricide is revealed on the basis of two types of analogy, which differ according to the sources of origin, namely the historical (chronicle) analogy and the biblical analogy. The historical analogy is formed by a medieval author on the basis of a synthesis of artistic means of comparison and allegorical images, which are inherently allusive. The text "Legends" also outlines the biblical figurative analogy, which can be traced in the comparison of the image of Sviatopolk with the biblical image of Cain. The type of similar thinking of the medieval author changes dramatically in the modeling of the artistic image of Blessed Prince Gleb. This analogy is formed on the basis of symbolization of reality. In "Legend" the medieval author models the artistic text and image system on the basis of artistic reception of analogy. The technique used has different genesis in the text: historical (chronicle), biblical, mythological. Means of modeling analogy are also traced, among which comparisons, metaphors, allusions, and allegories stand out. The metaphorical language of the studied monument is generated in the text of the XII century. such types of personification as phytomorphisms and zoomorphisms. the "Legend" as a whole is dominated by figurative analogy, which emphasizes the story and gives new semantic nuances to the artistic universe of the literary work.

Key words: analogy, modeling, comparisons, metaphors, allusions, allegories, the "Legend", Boris and Gleb.